

УДК 37.032

КОНЦЕПТИ «ОБОВ'ЯЗОК», «СВОБОДА» І «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» У ВИХОВНІЙ ПАРАДИГМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

В статтю представлено аналіз виховної парадигми В.А. Сухомлинського щодо понять: обов'язок (долг), свобода і відповідальність. Ядром виховного процесу школи вчений вважав виховання у майбутніх громадян почуття обов'язку перед країною, самим собою, батьками, вірність високим ідеалам. Формулою кожного учасника, по його словам, повинна бути усвідомлена «Я повинен». Розкрито погляди В. Сухомлинського на співвідношення триади «обов'язок» (долг), «свобода» і «відповідальність», які він розглядав у взаємозв'язку, а їх виховання безпосередньо в процесі взаємодій у колективі: в родині, в школі, в позашкільній діяльності. Представлено поради директора школи В. Сухомлинського до учнів.

Ключові слова: обов'язок, долг, свобода, відповідальність, Василь Сухомлинський, Родина, виховання, взаємовідносини, поради.

THE CONCEPTS OF "IMAGERY", "FREEDOM" AND "RESPONSIBILITY" IN THE EDUCATIONAL PARADIGM OF VASILY SUKHOMLINSKY

The article deals with analysis educational paradigm V. Sukhomlinsky which concerning notions Duty, Freedom and Responsibility. The scientist was of the view that the core of educational processes at school was promoting senses of debt to country, to themselves, to parents, faithful to the highest ideals. By his opinion, formula of each learner must be conscious "I must". Sukhomlinsky's perspective by the ratio of Duty, Freedom and Responsibility which he considered in conjunction and their promoting directly in the process of interactions in collective: in family, at school, in extra-curricular activities are described in it. The councils of Director of School Sukhomlinsky to schoolchildren are presented in it.

Key words: Duty, Freedom and Responsibility, V. Sukhomlinsky, Homeland, education, relationships.

XX століття подарувало світовій освітянській спільноті геніального педагога, вчителя, вихователя, вченого, філософа – Василя Олександровича Сухомлинського, ім'я якого, як і його праці, відомі далеко за межами України, в багатьох країнах світу.

Виховним кредом В. Сухомлинського була безмежна любов до дітей, до своєї Батьківщини, виховання майбутніх громадян, з високим почуттям патріотизму, відданості своєму народу, готовності захищати її від ворогів. «Я бачу важливе виховне завдання в тому, – зазначав педагог, – щоб з перших кроків свідомого життя перед людиною було відкрито великий світ боротьби за її незалежність, світ Батьківщини, світ боротьби за незалежність Батьківщини, честь, могутність» [9, с. 486].

Стрижнем виховного процесу школи В. Сухомлинський вважав виховання у майбутніх громадян обов'язку, який є дороговказом у життєдіяльності кожної людини і називає параграф книги «Виховання обов'язку» [9].

Учений був переконаний, що «серцевиною людини, її стовповим коренем, від якого все залежить і все починається є обов'язок» [9, с. 475]. Обов'язок, – стверджує вчений – це «моральне підґрунтя, моральна серцевина від якої залежить те, чого ми чекаємо від нашого вихованця». І В. Сухомлинський відповідає на своє риторичне запитання чого ми чекаємо конкретно визначеними завданнями для вчителів і вихователів, як-от: громадська вірність Батьківщині, національним інтересам країни; вміння підпорядковувати своє особистісне громадянському, суспільному; зробити своє життя красивим саме в служінні Батьківщині; непримиренність до ворога; готовність віддати своє життя в ім'я честі, величі, слави Батьківщини; готовність і вміння робити добро людям [9].

Отже, мету виховання учнів мудрий учитель вбачав у вихованні людини високого обов'язку. Оскільки, за його словами, тільки людині високого обов'язку доступне справжнє людське щастя, тільки вірність високим ідеалам підносить особистість, дає щастя, збагачує внутрішній духовний світ [9, с. 475].

В. Сухомлинський називав обов'язок «внутрішнім суддею» людини, «найважливішим стимулом сумління» [9, с. 478]. За його словами, для сумління обов'язок є тим самим, що для човна кермо і весла. Учений був переконаний, що без обов'язку не може бути у людини сумління, у таких людей відсутні благородні почуття і моральні принципи; утвердити свою людську гідність і духовне багатство людина може лише тоді, коли вона «виражає себе в обов'язку» [9, с. 479], діє за формулою «я повинен бути» [9]. Людині, зауважує педагог, яка не виразила себе в обов'язку, не доступне саме поняття «повинен як закон людських взаємовідносин, у яких благо, щастя, радість однієї людини залежить від блага, щастя, радості інших людей» [9, с. 480].

Зазначимо, що для В. Сухомлинського, як педагога, досить важливим було виховання у молодих людей почуття обов'язку. Учений замислювався, яким чином можна побудувати «міцний фундамент», щоб людина обов'язку була міцною і непохитною. На його глибоке переконання, обов'язок народжується тільки в людських взаємовідносинах. В. Сухомлинський зазначає: «Шлях до вершини обов'язку вбачаю в тому, щоб з перших кроків свого свідомого життя дитина, образно кажучи, «торкалася серцем людських дол» [9, с. 481].

Не оминув В. Сухомлинський і проблему співвідношення діади «хочу» і «повинен», тобто «свободи особистості і обов'язку». Зазначимо, що свобода і обов'язок (необхідність) це насамперед філософські категорії, що виражають діалектичну суперечність між діяльністю людини як розумної істоти й об'єктивними законами природи і суспільства, і які по-різному відбиваються на поведінці людини, здебільшого спричиняють девіантні прояви поведінки дітей підліткового віку, є причиною кризових явищ підлітків, порушення дисципліни у школі. Філософи і педагоги вбачають прямий зв'язок між свободою, дисципліною і обов'язком людини.

Зауважимо, що філософська течія індетермінізм під свободою розуміє заперечення обов'язку, необхідності і всі факти, що причинно зумовлені, тобто за їхнім вченням, свобода поведінки, дій, вчинків нічим не зумовлена і є непередбачуваною. Отже, я вільний, оскільки в будь-який момент можу вчинити таким чином, як мені заманеться, зовсім випадково, без будь-яких причин, без будь-яких підстав вчинити так чи так. Як бачимо, індетермінізм розуміє свободу насамперед як можливість довільного вибору. З чим неможливо погодитись і що категорично заперечують педагоги і психологи. Якби це було насправді так, то тоді б наші діти були б найсвободнішими істотами, оскільки їхні вчинки вирізняються повною випадковістю, нестійкістю і непередбачуваністю, а кризу підліткового віку, будь-які порушення дисципліни слід було б оцінювати і сприймати як прояв їхньої повної свободи, довільної поведінки. Відтоді, напрошується зовсім інший висновок: свобода поведінки і дій людини викликала б у нас не повагу до її впевненості, а почуття остраху і небезпеки.

Звернімося до поведінки наших дітей, радше до нашого ставлення до непередбачуваних дітьми вчинків, особливо в кризові вікові періоди. Так, ми всі і батьки, і педагоги боїмося непередбачуваних випадкових вчинків, ми відчуваємо страх за подекуди божевільні, випадкові чи довільні їхні вчинки, яких ми не можемо передбачити і своєчасно запобігти, так само, як відчуваємо жах перед невідомими нам і непередбачуваними силами природи. Ми дуже добре відчуваємо межу між довільними вчинками і нашою свободною поведінкою.

Чи можна передбачити всі дії свободної людини? Однозначної відповіді тут не може бути. Чому? З одного боку, можна впевнено сказати про свободну людину

(дитину, учня), чого вона ніколи, ні за яких обставин не зможе зробити, не погодиться з чимось. З іншого боку, з повною впевненістю ми не можемо гарантувати, що саме ця людина (дитина, учень) у цій ситуації зробить, якими будуть її вчинки. Чому? Бо дії свободної людини є передбачувані в силу своєї безумовної новизни, своєї активної своєрідності.

Для педагога, вчителя, на нашу думку, важлива така філософська теза: свободна дія, свободна поведінка як усілякий продукт творчості може стати взірцем для наслідування іншим, нашим дітям, учням, у яких ще не вихована свобода поведінки. Свободна людина, якою повинен бути кожний педагог, має свою установлену лінію поведінки, якої вона дотримується впродовж усього свого життя. З таким педагогом легко спілкуватись і дітям, і їхнім батькам, таких учителів люблять учні. У вчителя зі свобідною поведінкою свобода – це його професійний обов'язок, це його совість, це його професійна дисциплінованість, це його громадянськість. Отже, завдання кожного вчителя, по-перше, виховати самого себе свобідною людиною і, по-друге, виховувати у своїх учнів свободу поведінки і водночас відповідальність за кожен свою дію, кожне своє слово, кожний свій вчинок. Отже, свобода і відповідальність є провідними базовими характеристиками особистості, які ми повинні сформулювати вже на кінець дошкільного віку.

Відтепер з'ясуємо наступне поняття цієї діади, відповідальність. Повернемося до словникових джерел, які тлумачать «відповідальність» таким чином: це «категорія етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому); характеризується виконанням морального обов'язку та правових норм [2, с. 49]; це «необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки» [5, с. 90].

Психологічний словник пов'язує відповідальність із цілком сформованою особистістю, а саме: «це специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виступає в усвідомленні себе як причини вчинків, які вона здійснює, та їх наслідків; в усвідомленні і контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у довкіллі й у своєму власному житті» [3, с. 241]. Відповідальність – це найважливіша характеристика соціально зрілої особистості, що відрізняє її від соціально незрілої. У сучасній психології розповсюджена концепція щодо двох типів відповідальності, так звана теорія «локусу контролю». Перший тип відповідальності, коли особистість покладає на себе всю відповідальність за те, що з нею відбувається в житті, тобто цей тип можна назвати «самовідповідальністю». Відповідальність другого типу пов'язана із ситуацією, коли особистість знімає із себе будь-яку відповідальність і вважає відповідальними за все, що з нею відбувається, когось іншого (батьків, педагогів, колег, начальство) або зовнішні обставини, тобто тут наявна безвідповідальність.

Отже, відповідальність обіймає проблему співвідношення здатності та можливості людини виступати суб'єктом (автором) своїх дій; здатність людини свідомо, добровільно виконувати певні вимоги й здійснювати поставлені перед нею завдання; здійснювати правильний моральний вибір, досягати певного результату [4, с. 49]. Відповідальність, як бачимо, виступає важливим морально-етичним регулятором міжлюдських стосунків, стимулятором активної діяльності людей, запорукою праці та ініціативи.

Звісно, що педагогіка насамперед зацікавлена в пошуках ефективних шляхів виховання відповідальності у своїх вихованців.

Звернімося до педагогічної спадщини В. Сухомлинського, який насамперед пов'язував відповідальність і свободу особистості з обов'язком перед іншими людьми, перед Батьківщиною. «Людина повинна, – писав він. – Вся суть нашого життя полягає в тому, що всі ми зобов'язані, повинні, інакше життя було б неможливо» [7, с.185]. Завдання педагога, зазначав він, полягає в тому, щоб кожний його

вихованець уже в дитинстві набув морального досвіду в глибоко особистих відносинах з іншими людьми діяти таким чином, як велить його громадянський обов'язок. А гармонійне виховання вчений розумів як одночасно виховання дисципліни, обов'язку, відповідальності перед колективом, суспільством і перед самим собою – перед власною совістю [10:303].

Педагог переконаний, що життя “перетворилося б на хаос, серед білого дня не можна було б вийти на вулицю, якби не було людського обов'язку» [6, с. 185]. Свідоме дотримання людиною обов'язку – це і є, на його думку, виявом свободи. Звертаючись до учнів, вчений пояснює: “Ясне розуміння і суворе додержання свого обов'язку перед людьми – це твоя справжня свобода» і водночас застерігає: “Спробуй звільнити себе від обов'язку – і ти перетворишся на раба своїх примх. Чим людяніше, свідоміше ти додержуєш свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи» [6, с.185].

Вдумливого педагога, керівника сільської школи, вченого хвилювало питання, яким чином запобігти пануванню в дитячій душі бажань неправильного розуміння учнями свободи вчинків і нехтування обов'язку і відповідальності. У своїх педагогічних роздумах він намагається переконати учнів, до чого це може призвести. Вчений застерігає: “з того, що людина робить не те, що вона повинна робити, не те, що треба робити, а те, що їй хочеться, починається моральне “спустошення, розбещення і падіння,» – і дає таку педагогічну пораду: “Бійся духовного поневолення своїми бажаннями, – якщо не тримати їх у шорах і не підпорядковувати повинності, ти перетворишся в безвільну істоту» [6, с. 185].

Узагальнюючи погляди В. Сухомлинського на співвідношення обов'язку, свободи і відповідальності подамо поради як заповіт педагога учням, заповіді якого ми знаходимо на шпальтах його праць. Поради учням від директора школи:

- Пам'ятай, одна з найтонших сфер духовного життя людини – вірність обов'язку людини перед людиною. З обов'язку людина завжди поступається чимось іншій людині.

- Мудрість людської повинності і полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити, де повинен ти і де повинні тобі.

- Дорожити життям і свободою навчитися тільки той, хто в дитинстві досягнув мудрість обмеження своєї свободи і бажання.

- Від найнезначніших здавалося б вчинків у повсякденному житті, від того, наприклад, що ти поступаєшся місцем у ліфті, у трамваї, в автобусі літній людині, – до великої людської відповідальності за життя, долю, майбутнє іншої людини... – в усьому твоєму житті мудрим повелителем твоїм хай буде повинність (обов'язок).

- Пам'ятай, що велике горе людське починається із забуття обов'язку, спочатку в справах, здавалось би невеликих, а потім у більших значніших.

- Втратиш повинність – спочатку станеш дріб'язковим егоїстом, потім негідником, далі – зрадником.

- Кожна людина повинна досягти тієї вершини, де вона, діючи так, як велить обов'язок, роблячи можливим те, що видається на перший погляд немислимим і недосяжним, виявляє велич духу, що здобувається, досягається і живе тільки в обов'язку [9].

Погляди В.Сухомлинського на співвідношення свободи і відповідальності найбільш повно віддзеркалюються в одному з його листів до сина, де він стверджує, що абсолютної свободи немає і не може бути; бути свободним – це робити завжди так, як вимагають інтереси народу, приймати рішення із знанням справи; свобода людини – це гармонія суспільних і особистих інтересів; свобода є насамперед великою відповідальністю [9, с. 617].

Мудрий батько відповідає на сумніви сина щодо співвідношення свободи, відповідальності й обов'язку і дає такі поради: “Треба тонко відчувати три речі:

можна, не можна і треба. Той, хто відчуває ці речі, має найважливішу особливість громадянина – почуття обов'язку. Обов'язок – це свобода в дії, це одухотворення людських вчинків благородною ідеєю, в ім'я чого я це роблю. Обов'язок і совість – ці моральні почуття становлять найважливішу рису, що вирізняє людину від тварини.» Розвивай у себе людське, любий сину! Спробуй виконати свій обов'язок і ти пізнаєш, що в тобі є» [9, с. 618].

Ці мудрі слова – настанови батька сину щодо співвідношення свободи, обов'язку, відповідальності і совісті можуть слугувати життєвим дороговказом для кожного із нас.

Література:

1. Богуш, А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі / А. М. Богуш. – Монографія. К.: «Слово», 2008.
2. Даль, В. Толковый словарь / В. Даль. – Т. IV. – М.: «Рус. яз.», 1982. – 151 с.
3. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. Редактор-составитель Л.А. Карпенко. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998.
4. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: «Педагогічна думка», 2001.
5. Професійна освіта. Словник / За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: «Вища шк.», 2000.
6. Сухомлинський, В.О. Як виховати справжню людину / Ставлення до людей і обов'язок перед іншими / В.О. Сухомлинський. – Вибр. Тв. у 5-ти т. – т.2. –К.: «Рад. шк.», 1976.
7. Сухомлинський, В.О. Народження громадянина. Дисципліна і самодисципліна. Відповідальність перед колективом і перед самим собою / В.О. Сухомлинський. – Вибр. Тв. у 5-ти т. – т.3. –К.: «Рад. шк.», 1977.
8. Сухомлинський, В.О. Листи до сина / В.О. Сухомлинський. – Вибр. Тв. у 5-ти т. – т.3. – К.: «Рад. шк.», 1977.
9. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку / В. О. Сухомлинський. – Вибр. Тв. у 5-ти т. – т.5. –К.: «Рад. шк.», 1977.

Андреева И.Н.

*Полоцкий государственный университет, Республика Беларусь, г. Новополоцк
Профессор, доктор психологических наук
i.andreeva@tut.by*

Куксо С.А.

*Полоцкий государственный университет, Республика Беларусь, г. Новополоцк
Студентка
s_kukso@mail.ru*

УДК 316.647.5-055.2

КРЕАТИВНОСТЬ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ К НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ У ЖЕНЩИН РАЗНОГО ВОЗРАСТА И СЕМЕЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ

В статье представлены результаты исследования различий между женщинами разного возраста и семейного положения по показателям личностной, эмоциональной, невербальной креативности, толерантности к неопределенности, а также их интерпретация.

Ключевые слова: личностная креативность, эмоциональная креативность, невербальная креативность, толерантность к неопределенности.

CREATIVITY AND TOLERANCE TO UNCERTAINTY AMONG WOMEN OF DIFFERENT AGES AND MARITAL STATUS

The article presents the results of the research of differences between women of different ages and marital status in terms of personal, emotional, non-verbal creativity, tolerance to uncertainty, as well as their interpretation.

Key words: personal creativity, emotional creativity, non-verbal creativity, tolerance to uncertainty.